

УДК 719(100+477)«364»«19/20»
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-20>

Калашников В. М.,

*доктор історичних наук, кандидат юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Калашникова О. Л.,

*доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри експертизи культурних цінностей та дизайну
Університету митної справи та фінансів*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА КОРИСТУВАННЯ НАДБАННЯМИ КУЛЬТУРИ

INTERNATIONAL LEGAL FUNDAMENTALS FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN EVENT OF ARMED CONFLICT AS A GUARANTEE OF THE REALIZATION OF THE HUMAN RIGHT TO USE CULTURAL HERITAGE

Стаття присвячена аналізу механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів як гарантії реалізації права людини на користування надбаннями культури. Доведено, що збереження та захист культурної спадщини України є одним з найважливіших складників забезпечення національної безпеки української держави. За таких умов, культурні цінності «цементують» процес консолідації вітчизняного суспільства задля збереження суверенітету і територіальної цілісності української держави. Розглянуто основні досягнення зарубіжних (польських, індійських, американських та ін.) та українських учених у галузі осягнення феномену єдності збройних сил та громадян щодо збереження та захисту культурної спадщини пращурів.

Проаналізовано процес утворення та реалізації міжнародно-правової системи захисту культурної спадщини різних народів після Другої світової війни до нашого часу, коли одним з головних питань стає захист культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Виявлено, що боротьба за збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої країни є одним з найважливіших завдань в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Оскільки економічна, отже і політична незалежність держави неможлива без збереження національної культурної спадщини, як ніколи актуальним стає захист культурних цінностей України, успішне здійснення якого неможливе без всебічного використання світового досвіду збереження і захисту культурної спадщини, закріпленого в міжнародно-правових актах ООН та її підрозділів, передусім – ЮНЕСКО.

Запропонований у статті аналіз механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів дозволяє зробити висновок про зростання ролі міжнародних конвенцій, спрямованих на збереження, охорону, реституцію, запобігання незаконному ввезенню, вивезенню культурних цінностей, захист права власності на національні культурні цінності особливо в умовах збройних конфліктів.

Національні інтереси України вимагають не лише детального наукового вивчення всіх положень вже ратифікованих державою міжнародних правових актів, присвячених збереженню культурного надбання, а й якнайшвидшої імплементації основних принципів міжнародних конвенцій у національне законодавство.

Ключові слова: культурна спадщина, охорона, реституція, імплементація, міжнародне право.

The article is devoted to the analysis of the mechanisms of international legal protection of cultural values in event of armed conflicts as a guarantee of the realization of the human right to use cultural heritage. It has been proven that the preservation and protection of the cultural heritage of Ukraine is one of the most important components of ensuring the national security of the Ukrainian state. Under such conditions, cultural values "cement" the process of consolidation of national society in order to preserve the sovereignty and territorial integrity of the Ukrainian state. The main achievements of foreign (Polish, Indian, American, etc.) and Ukrainian scientists in the field of understanding the phenomenon of the unity of the armed forces and citizens regarding the preservation and protection of the cultural heritage of our ancestors are considered. The process of formation and implementation of the international legal system for protection

of the various peoples cultural heritage after the Second World War to our time, when one of the main issues becomes the protection of cultural values in event of armed conflicts, is analyzed. It was revealed that the struggle for the preservation of state sovereignty and territorial integrity of our country is one of the most important tasks in the conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine. Since the economic and, therefore, the political independence of the state is impossible without the preservation of the national cultural heritage, the protection of cultural values of Ukraine becomes more relevant than ever, the successful implementation of which is impossible without comprehensive use of the world experience of preservation and protection of cultural heritage enshrined in the international legal acts of the UN and its divisions, primarily – UNESCO. The analysis of the mechanisms of international legal protection of cultural values in event of armed conflicts proposed in the article allows us to draw a conclusion about the growing role of international conventions aimed at preservation, protection, restitution, prevention of illegal import, export of cultural values, protection of ownership of national cultural property, especially in conditions of the armed conflicts. The national interests of Ukraine require not only a detailed scientific study of all provisions of international legal acts, dedicated to the preservation of cultural heritage, already ratified by the state, but also the speedy implementation of the fundamentals of international conventions into national legislation.

Key words: cultural heritage, protection, restitution, implementation, international law.

Одним з відчутних викликів в умовах військової агресії Росії проти України є захист культурної спадщини, без якої жодна держава і жодний народ не зможуть забезпечити свою економічну незалежність.

У вересні 2023 року Національний Інститут Стратегічних Досліджень оприлюднив аналітичну доповідь «Культурна спадщина та національна безпека», де вказано наступне: «Оновлення підходів до формування та реалізації державної політики охорони культурної спадщини має відповідати викликам, які постали перед Україною в умовах російської агресії, а також – євроінтеграційному курсу України на набуття статусу кандидата до членства в ЄС. Це передбачає вдосконалення національного законодавства щодо захисту культурної спадщини України, закріплення беззаперечного значення культурної спадщини українського народу для збереження національної ідентичності, забезпечення стійкості та потенціалу повоєнного відновлення України» [5].

Війна, як лакмусовий папірець, виявляє значення культурного надбання, що фіксує багатовіковий код людства і допомагає зберегти гуманітарний фундамент майбутнього розвитку нашої планети. Визнаючи це, ще під час Другої світової війни міжнародна спільнота розпочала процес обговорення міжнародної політики у сфері освіти і культури, який завершився вже під егідою Організації Об'єднаних Націй прийняттям Статуту ЮНЕСКО (Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) – міжнародної організації, спеціалізованої установи Організа-

ції Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури популяризує знання про світову культурну спадщину, запобігає її знищенню, охороняє об'єкти культури в усьому світі. 12 травня 1954 р. членом ЮНЕСКО стала і Україна.

Збереження культурної спадщини – одна з найважливіших функцій будь-якої держави, що пишається своїми традиціями та культурою. Розкрадання культурних цінностей, їх незаконне переміщення через кордон, втрата та знищення унікальних предметів – все це є об'єктом боротьби та викорінення як на національному, так і на міжнародному рівні. Актуальність вивчення міжнародного досвіду збереження та охорони культурного надбання особливо під час збройного конфлікту обумовило спроби науковців проаналізувати правові засади захисту і збереження культурних цінностей.

Питаннями правового захисту національних культурних цінностей України та проблемами реституції викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей наполегливо займається В.І. Акуленко [1] Окремі аспекти імплементації міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів висвітлено у статтях Т. Мазура, О. Рішняка, В. Царюка, в монографії С.Кота [2].

Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період стали темою Міжнародної науково-практичної конференції, що проходила 25 травня 2023 року у Києві [5]. Філософський та мистецтвознавчий векто-

ри дослідження, продемонстровані авторами доповідей, позначили коло актуальних питань: патріотичне виховання, мовна політика, роль туристичних дестинацій у формуванні культурної генетичної пам'яті, психоемоційний стан українців, які потерпають від воєнної агресії, освітні практики формування дбайливого ставлення до національної культурної спадщини, історичні студії різних етапів розвитку та пам'яток культури України детально осмислено у численних доповідях поважного наукового зібрання.

Правовий аспект, та зокрема, міжнародно-правові засади захисту культурних цінностей під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну, на жаль, не потрапили у поле зору авторів цих важливих досліджень.

Наукові дослідження зарубіжних учених, присвячені проблемі захисту культурних цінностей під час війни, активізувалися з початком відкритої агресії Росії проти нашої держави. Так, М. Пасіковська-Шнасс звертається до вивчення українського досвіду у статті «Війна Росії проти культурної спадщини України» [3]. А індійські дослідниці К. Нагананд і А. Мадхусудхан в аналітичному огляді «Міжнародне гуманітарне право та захист культурних цінностей» закликають світову спільноту підтримати боротьбу України за збереження і захист культурних цінностей в період протистояння повномасштабній агресії РФ [11].

Зарубіжних новітніх досліджень проблем захисту культурної спадщини різних народів світу під час боротьби проти зовнішньої агресії поки що замало. Тим не менше, привертають увагу цікаві дослідження відомого польського правознавця А. Якубовського «Міжнародний захист культурної спадщини під час збройного конфлікту», «Міжнародний захист культурної спадщини під час збройних конфліктів. Перегляд ролі безпечних притулків» [9]. Дуже ґрунтовною є монографія американської дослідниці М. Лостал «Міжнародне право культурної спадщини під час збройного конфлікту. Тематичні дослідження Сирії, Лівії, Малі, вторгнення в Ірак і Будди Баміану» [10].

Однак в умовах російської агресії проти України конче актуальним стає аналіз механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. У стат-

ті зроблено спробу здійснити такий аналіз.

Виклад основного матеріалу: Важливим джерелом міжнародного права виступає Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, укладена майже одразу після закінчення Другої світової війни, коли пам'ять про жахливі події і страшні втрати була ще дуже гострою.

Конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаага, 14.05.1954 р.) [7], яку сьогодні підписали 135 країн, була доповнена Додатковими протоколами 1977 року до Женевської конвенції 1949 року, Римським статутом Міжнародного головного суду 1998 року, а також Другим протоколом ЮНЕСКО 1999 року до самої Гаазької конвенції.

У цій конвенції було вперше введено дефініцію «культурні цінності» і визначено, які об'єкти культури підпадають під це визначення: «Відповідно до цієї Конвенції, культурними цінностями вважаються незалежно від їхнього походження та власника: (а) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які як такі представляють історичний чи художній інтерес, витвори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей, зазначених вище; (b) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укріття, призначені для збереження у разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а); (с) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) та (b), так звані «центри зосередження культурних цінностей» (Розд. 1. Стаття 1) [7].

Беручи до уваги, що збереження культурної спадщини має велике значення для всіх народів світу і що важливо забезпечити міжнародний захист цієї спадщини; керуючись принципами захисту культурних цінностей у разі збройного

конфлікту, встановленим у Гаазьких Конвенціях 1899 та 1907 років та у Вашингтонському Пакті від 15 квітня 1935 р. конвенція наголошує на тому, що для ефективності захисту цих цінностей його треба організувати ще у мирний час вживанням як національних, так і міжнародних заходів [7].

Конвенція визначила єдиний міжнародний символ

The Blue Shield is the internationally recognized symbol that identifies cultural property subject to protection during armed conflict. Use of the Blue Shield is defined in Article 8, Chapters 16 and 17 of The 1954 Hague Convention.

– Блакитний щит, для позначення та ідентифікації культурних цінностей під час збройних конфліктів (розд. IV. Ст. 16,17) [7].

Слід вказати, що наприкінці минулого століття геополітична реальність у світі змінилася настільки суттєво, що розпочалася світова криза явища, що прийнято називати «глобалізацією». Причини цієї кризи були закладені в геокультурній економічній моделі, що має особливу систему економічних імперативів, цілком природних для західної цивілізації, споживчої в своїй основі. Корінні вади глобалізації полягають у тому, що її цілі, заявлені глобалізаторами (поширення свободи і демократії, товарного достатку і споживчого задоволення), абсолютно не відповідають можливостям їх виконання, навіть в найрозвиненіших державах світу. За таких умов світова спільнота 1999 року особливим чином підійшла до охорони і збереження культурним цінностей, що було зафіксовано у Другому протоколі до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. м. Гаага, 26 березня 1999 року [12].

Сторони цього Протоколу окремо визначають умови та порядок надання культурним цінностям посиленого захисту (Гл. 3. Ст. 10, 11); принцип недоторканості культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом (Гл. 3. Ст. 12); кримінальну відповідальність і юрисдикцію порушення пунктів протоколу (Гл. 4, Ст. 15-21) [12].

Сьогоднішня ситуації в Україні збільшує значення Гл. 4, Статті 21 Другого протоколу,

де визначено правові, адміністративні або дисциплінарні заходи за діяння, вчинені навмисно: «а) будь-яке використання культурних цінностей всупереч Конвенції або цьому Протоколу; б) будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення культурної цінності з окупованої території або незаконна передача права власності на неї всупереч Конвенції або цьому Протоколу» [12].

Стаття 24 Протоколу фіксує заснування Комітету захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту: «1. Цим засновується Комітет захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Він складається з дванадцяти Сторін, які обираються на засіданні Сторін. 2. Комітет збирається раз на рік на чергову сесію, а також на позачергові сесії будь-коли, коли він вважає це необхідним» [12].

Особлива роль призначена ЮНЕСКО, що може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту, вносити кошти до створеного Другим протоколом Фонду для захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту, уповноважена за власною ініціативою надавати Сторонам пропозиції щодо технічної допомоги в організації захисту своїх культурних цінностей.

Починаючи з 1954 р. та укладання Гаазької Конвенції, міжнародна спільнота прийняла низку конвенцій для захисту та охорони культурних цінностей.

1970 рік ознаменувався укладанням Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (Париж 14.11.1970 р.) [13].

Конвенція уточнює перелік культурних цінностей, що визнаються такими (Ст. 1), визначає заходи, що запобігають імпорту та торгівлі викраденими артефактами, положення про реституцію, інвентаризацію, вимагає впровадження експортних сертифікатів, здійснення моніторингу торгівлі культурними цінностями, визначає порядок накладення штрафних або адміністративних санкцій, принципи організації навчання, рамки міжнародного співробітництва. Сьогодні Конвенція ратифікована у 145 країнах.

Наступним кроком стала Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і при-

родної спадщини (16 листопада 1972), якою було засновано Міжурядовий комітет з охорони визначної культурної і природної спадщини загального значення – «Комітет всесвітньої спадщини» (Розд. III. Ст.8) [14]. Паризька конвенція ратифікована 194 країнами, в Україні її ратифіковано Указом Президії Верховної Ради N 6673-XI (6673-11) від 04.10.88.

Важливим міжнародним правовим актом, що посилює контроль за реституцією викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей є Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності (Рим, 24 червня 1995) [15]. В умовах військової агресії Росії проти України дуже важливим є пункт 5 Ст.5. Ч. III цієї Конвенції про терміни законного вимагання повернення викрадених чи незаконно вивезених культурних цінностей: «5. Будь-яке звернення щодо повернення культурної цінності повинно бути подане протягом трьох років з моменту, коли Запитуючій Державі стали відомі місцезнаходження культурної цінності і особа володільця, і у будь-якому разі, протягом п'ятдесяти років з моменту вивезення або дати, коли цінність повинна була бути повернена відповідно до дозволу, передбаченому у пункті 2 цієї статті» [15].

17 жовтня 2003 р. у Парижі на 32 сесії Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО було укладено Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини [16]. 20 жовтня 2005 р. Генеральна Асамблея уклала Конвенцію про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [17].

Проблеми захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів розглядалися на Неапольській конференції з питань культурної спадщини в 21 столітті (Naples Conference on Cultural Heritage in the 21st Century (27-29 листопада 2023)).

Визнаючи нагальну потребу у захисті і охороні культурної спадщини України в умовах військової агресії Росії, 7 вересня 2023 р. ЮНЕСКО внесло 20 об'єктів культурної спадщини України до Міжнародного списку культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом. А на черговому 18 засіданні заснованого Другим протоколом до Гаазької Конвенції 1954 р. Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного кон-

флікту, що відбулося 14 грудня 2023, особливу увагу було приділено питанню щодо надання необхідної допомоги Україні у рамках Другого протоколу 1999 року [8].

Комітету була представлена ґрунтовна доповідь Секретаріату ЮНЕСКО щодо дій та допомоги ЮНЕСКО Україні, у тому числі щодо супутникового моніторингу стану культурної спадщини України, здійснених ЮНЕСКО місій в Україну для оцінки збитків, завданих російською агресією, технічної допомоги ЮНЕСКО органам влади України у забезпеченні заходів надзвичайного характеру для захисту культурної спадщини, технічної допомоги у здійсненні інвентаризації об'єктів культурної спадщини, внесених до Списку ЮНЕСКО під посиленням захистом.

У доповіді наведено здійснену ЮНЕСКО спільно з партнерами оцінку потреб для подолання наслідків, завданих російською агресією, та для відновлення сектору культури, туризму та культурної спадщини України: загальна сума – 364 млн. дол. США (на 10 років), з них потреби (за оцінкою ЮНЕСКО) на короткострокову перспективу складають 54,6 млн. дол. США, на середньострокову перспективу – 127,4 млн. дол. США та на довгострокову перспективу – 182 млн. дол. США.

За результатами розгляду зазначеної доповіді було ухвалено рішення Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту, у якому вчергове висловлюється глибока стурбованість наслідками російського вторгнення для сектору культури України та міститься заклик до держав-учасниць Гаазької Конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та Другого протоколу 1999 року до неї, а також до Секретаріату ЮНЕСКО продовжувати надання необхідної допомоги Україні у рамках Другого протоколу 1999 року.

Ухвалено рішення про включення до Списку ЮНЕСКО під посиленням захистом 5 об'єктів культурної спадщини України, а саме:

– Дерев'яні церкви Карпатського регіону. Церква Архангела Михаїла, Ужок, Закарпатська обл.;

– Дерев'яні церкви Карпатського регіону. Дерев'яна церква Св. Юра, Дрогобич, Львівська обл.;

- Будівля Одеського Національного академічного театру опери та балету;
- Будівля Одеської обласної філармонії імені Давида Ойстраха;
- Спасо-Преображенський собор міста Чернігів.

Відповідно до статті 12 Другого протоколу 1999 року об'єкти, внесені до Списку ЮНЕСКО під посиленням захистом, отримують міжнародний імунітет від перетворення їх в об'єкти нападу, що значно посилює міжнародну кримінальну відповідальність за такі злочини.

На цьому засіданні 15 грудня 2023 р. Україна вперше посіла посаду віцепредседателя Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту.

Світова спільнота була сповіщена, що в Україні, яка зобов'язалася продовжити імплементацію норм зазначених міжнародно-правових договорів, створені інституційні та організаційно-правові умови імплементації норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Проте, екстраординарність застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах боротьби за державний суверенітет і цілісність території нашої держави зумовлює необхідність оцінки та удосконалення існуючого законодавства щодо захисту нашого культурного надбання.

Висновки. Боротьба за збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої країни є одним з найважливіших завдань під час повномасштабної агресії Росії проти України. Оскільки економічна, отже і політична незалежність держави неможлива без збереження національної культурної спадщини, як ніколи актуальним стає захист культурних цінностей України, успішне здійснення якого неможливе без всебічного використання світового досвіду збереження і захисту культурної спадщини, закріпленого в міжнародно-правових актах ООН та її підрозділів, передусім – ЮНЕСКО.

Запропонований у статті аналіз механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів дозволяє зробити висновок про зростання ролі міжнародних конвенцій, спрямованих на збереження, охорону, реституцію, запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей, захисту права власності на національні культурні цінності особливо в умовах збройних конфліктів.

Національні інтереси України вимагають не лише детального наукового вивчення всіх положень вже ратифікованих державою міжнародних правових актів, а й якнайшвидшої імплементації основних принципів міжнародних конвенцій у національне законодавство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко В.І. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / За ред.Ю.С.Шемшученка та В.І. Акуленка. К.,1997. Кн.2; Акуленко В. Реституція культурних цінностей в сфері національних інтересів України. *Державотворення і правотворення в Україні*. К., 2001.; Акуленко В.І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. К., 2013; Акуленко В.І. Терміни як межі міжнародно-правових понять «реституція» і «реституція культурних цінностей». *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип.24. К., 2013. С. 284–295; Акуленко В.І. Культурні цінності як розмінні монети українських національних інтересів. *Пам'ятки України: національна спадщина*. 2018. №1-3.
2. Мазур Т.В. Імплементація міжнародноправових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавстві України. *Південноукраїнський правничий часопис*. Вип.4/3. Одеса, 2019. С. 152-156; Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. Число 4. С. 159. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_4_13; Царюк В. Реституція історико-культурних цінностей та її правова регламентація. *Історичний вісник*. С. 66-69. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-43-12.pdf>; Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (ХХ – поч. ХХІ ст.): монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. – 1020 с.
3. Пасіковська-Шнасс М. Війна Росії проти культурної спадщини України, квітень 2022 року. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf
4. Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. Культурна спадщина та національна безпека. Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

5. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О.Є. К.: НДІУ, 2023. 414 с.

6. Савченко Я., Короткий Т., Тимочко М. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей до законодавства України: стан та окремі питання. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/implementaciya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-shchodo-zahistu-kulturnih-cinnostey--do-zakono.html>.

7. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. URL: <https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/convention-and-protocols/1954-convention>; <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U>

8. Decisions adopted during the eighteenth meeting of the Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388265>

9. Jakubowski A. International Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict: Institute of Law Studies of the Polish Academy of Sciences. URL: <https://scholarhub.ui.ac.id/cgi/viewcontent.cgi?article=1045&context=ijil>; Jakubowski A. International Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict Revisiting the Role of Safe Havens. URL: <https://www.researchgate.net/publication/338343004>

10. Lostal M. International Cultural Heritage Law in Armed Conflict. Case-Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2017. URL: https://www.perlego.com/book/4227445/international-cultural-heritage-law-in-armed-conflict-casestudies-of-syria-libya-mali-the-invasion-of-iraq-and-the-buddhas-of-bamiyan-pdf?utm_source=google&utm_medium=cpc&campaignid=20933451054&adgroupid=162926082892&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwz42xBhB9EiwA48pT7yucFDdZO5lNQEiemjXVdakq6VZ9GNVWUPxWp7GVuxGAdtLon83YIBoCesQQAvD_BwE

11. Naganand K., Madhusudhan A., International Humanitarian Law and the Protection of Cultural Property. An Overview. Bangalore, 2022. URL: <https://www.ibanet.org/international-humanitarian-law-and-the-protection-of-cultural-property>

12. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 26 March 1999. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130696>; https://ips.ligazakon.net/document/MU99311?an=77&ed=1999_03_26.

13. UNESCO (1970) convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural>; https://zakon.cc/law/document/read/995_186.

14. UNESCO (1972) convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage. URL: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

15. UNIDROIT (1995) convention on stolen and illegally exported cultural objects. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref->; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text

16. UNESCO (2003) Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text.

17. UNESCO (2005) Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text.